

ผู้มีหัตตเดชาภาพยิ่งใหญ่

ก้องเกียรติ (บุณาค) ณ ระนอง

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้มีหัตตเดชาภาพยิ่งใหญ่ได้สิทธิขาดราชการแผ่นดินเป็นอรรคมหาประธานาธิบดีของสยามประเทศ เป็นนามของมหาวิทยาลัยบ้านสมเด็จพระยา สืบเนื่องไปชั่วกาลนิรันดร์
บ้านสมเด็จพระยา

บริเวณบ้านของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น เดิมเป็นของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) บิดาของเจ้าคุณโดยยกจวนเดิมของบิดาให้กับน้องสาวอยู่ด้วยกันอย่างเดิม แล้วเจ้าคุณได้สร้างบ้านอยู่ใหม่ในบริเวณสวนกาแฟ ริมคลองสาน (หลังวัดประยูรวงศาวาส) คลองสานนี้มีความยาวประมาณ ๒ กิโลเมตร ต้นคลองเริ่มตั้งแต่คลองบ้านสมเด็จพระ (คือสมเด็จพระยาองค์น้อย) ที่หน้าวัดพิชยญาติการามไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้ป้อมป้องปัจจามิตรตัดผ่านคลองต่าง ๆ เช่น คลองจีน คลองวัดทองธรรมชาติ คลองวัดทองนพคุณ และคลองลาดหญ้า เป็นต้น พื้นที่นี้มีคลองมากมายเช่นคลองบ้านสมเด็จพระ อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดอนงคาราม ปากคลองนั้นเป็นบ้านของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) หรือสมเด็จพระยาองค์น้อย ต่อมาเมื่อ พ.ศ.๒๓๙๘ ได้ทำการบูรณะวัดร้างที่อยู่ใกล้กับวัดอนงคารามขึ้นใหม่ จึงทำการขุดคลองให้เรือบรรทุกวัสดุก่อสร้างเข้ามาทำการก่อสร้างวัดนี้ เรียกว่าคลองสมเด็จพระยา (คลองวัดอนงคาราม) ส่วนคลองที่ขุดใหม่หน้าวัดนั้นเรียกคลองวัดพระยาญาติ วัดนี้รัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามใหม่ว่า วัดพิชยญาติการาม ส่วนด้านหลังวัดนั้นยังได้ขุดคลองสกัดหลังจากคลองวัดน้อย (วัดหิรัญรูจี) ไปบรรจบกับคลองสานเดิม เรียกกันว่าคลองหลังพระปรารค์เหลือง

เนื่องจากในสมัยนั้นการคมนาคมส่วนใหญ่ใช้ทางน้ำเป็นเส้นทางติดต่อกับแม่น้ำใหญ่นั้น พื้นที่ดินบริเวณคลองสานของตระกูลบุนนาคจึงมีการขุดคลองใหม่กันมากมายจนเล่ากันว่า สมเด็จพระยาองค์ใหญ่นั้นทำการขุดขยายคลองในการสร้างบ้านและวัด สมเด็จพระยาองค์น้อยกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ขุดขยายคลองเพื่อลำเลียงวัสดุสร้างวัด ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กับเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ขุดขยายคลองเพื่อสร้างเรือกำปั่นหลวง และเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีขุดคลองเพื่อสร้างสวนเลี้ยงสัตว์ที่บริเวณฝั่งใต้คลองวัดทอง เรียกว่าคลองสานเจ้าคุณกรมท่า ด้วยเหตุนี้พื้นที่ดังกล่าวจึงมีบ้านเรือน เกษะสถาน วัดและอยู่ต่อเรือกำปั่น ใช้คลองดังกล่าวเป็นเส้นทางเข้าออกไปยังอาณาเขตของขุนนางคนสำคัญในตระกูลบุนนาคแถบธนบุรี

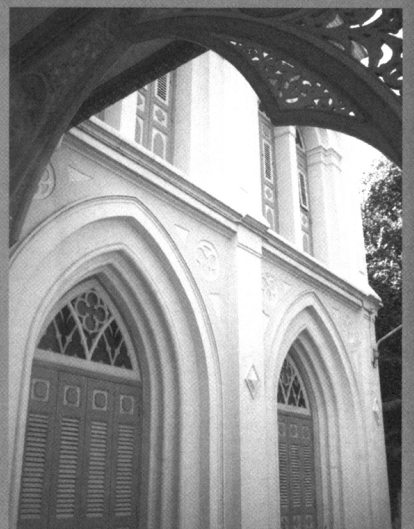
บริเวณคลองสานนั้นมีอยู่เรือของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ช่วง บุนนาค) อยู่หน้าวัดอนงคาราม ทำการต่อเรือมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ สมัยเป็นหลวงสิทธิ์นายเวร ผู้ทำการต่อเรือกำปั่นในแบบฝรั่งได้ ชื่อ เรือแก้วกลางสมุทร ที่อยู่ต่อเรือจันทบูร ต่อมาได้ย้ายอยู่เรือมาทำการต่อที่คลองสาน มีการต่อเรือรบและเรือพระที่นั่งถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่อยู่นี้หลายลำ เช่น เรือฤทธิ์แรงศร,เรือลิ่วลอยเวहन,เรือสุริยมณฑล, เรืออรรคราชบรรยง ภายหลังได้มีการต่อเรือกำปั่นซื้อจึงได้มีการขุดคลองสานเดิมให้กว้างขวางขึ้นเพื่อนำเรือนี้ลงน้ำออกไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา จึงทำให้เรียกคลองสานว่า คลองสานสมเด็จพระหรือคลองลัดวัดอนงค์ ชุมชนแห่งนี้เป็นที่เจริญรุ่งเรืองมาก มีสวนกาแฟแห่งแรกทางฝั่งธนบุรี มีอยู่ต่อเรือรบเรือกำปั่นและเรือพระที่นั่ง มีตลาดใหญ่ มีโรงเรียน โรง

พยาบาล มีคลองเชื่อมต่อถึงกันภายในชุมชนสามารถออกแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังวังหลวงได้
ถิ่นฐานของขุนนางสำคัญในตระกูลขุนนาคนั้นตั้งแต่คลองบางคลองเลียบฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไปทางใต้
นั้นมี บ้านของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร ขุนนาค) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม ขุนนาค)
พระยามนตรีศรีสุริเยศวร (ชุ่ม ขุนนาค) และด้านในเป็นบ้านของเจ้าพระยาศรีสุริเยศวร (ช่วง ขุนนาค)
ถึงคลองখনอนจึงเป็นบ้านของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต ขุนนาค) เจ้ากรมคลังสินค้า
ในรัชกาลที่ ๓ และผู้สำเร็จราชการพระนครในรัชกาลที่ ๔ จวนเดิมอยู่ในบริเวณวัดอนงค์คาราม ส่วน
ด้านหน้าริมแม่น้ำนั้นเมื่อครั้งที่เป็นพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๐ ได้กวาดต้อนชาว
ไทรบุรีมาด้วยให้พำนักอยู่ที่บริเวณสุเหร่าคลองนางหงส์ (ต่อมาเมื่อขุดคลองแล้วให้ย้ายไปอยู่ริมคลอง
แสนแสบ) ในครั้งนั้นได้ขอพระราชทานช่างฝีมือทางผสมโลหะมากับทำเครื่องใช้ เครื่องประดับนาถ
จากเมืองสุโขทัยมาตั้งถิ่นฐานในตำบลบ้านใกล้เคียงกับพวกลาวเวียงจันทร์ที่เจ้าพระยาบดินทร์เดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) ได้กวาดต้อนมาแต่ครั้ง พ.ศ.๒๓๗๐ ซึ่งมีอาชีพเป็นช่างทองและช่างนาถอยู่ จึงมี
ตรอกช่างทอง ตรอกช่างนาถ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้มีมุสลิมชื่อนายฮัจยีอาลี มะหะหมัด นานา จาก
ตำบลแรนเดอร์เมืองสุรัตใกล้เมืองบอมเบย์ ประเทศอินเดีย นำพวกมาเข้าบ้านทำการค้าอยู่ที่ตึกแดง
ริมแม่น้ำเจ้าพระยา หลังวัดอนงค์คาราม ทำการค้าขายผ้าดินเงินดินทอง และช่วยราชการกรมพระคลัง
สินค้า ด้านการแปลภาษาต่างประเทศ และใน พ.ศ.๒๓๙๙ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์น้อยจึงสั่งให้ปรับปรุง
ตึกแดงนั้นเป็นสถานสอนศาสนาของเด็กชาวมุสลิม จนปี พ.ศ.๒๔๐๒ ก่อนหม่อมแอนนาเข้าเมืองไทย
๓ ปี ผู้สืบเชื้อสายสุโขทัยกับพวกที่มาจากรันเดอร์จึงได้รวมใจกันสร้างสุเหร่ากุฎิลอิสลามขึ้นเป็น
มัสยิดในศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ขึ้น

ชุมชนคลองสานแห่งนี้สามารถแบ่งเขตเป็น **ย่านตึกแดง** ตั้งแต่ปากคลองวัดอนงค์คารามถึง
สุเหร่ากุฎิลอิสลาม เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของคนจีนไหหลำที่นิยมปลูกอาคารทาสีแดง จีนกลุ่มนี้เข้ามา
ทำการเดินเรือค้าขายทำโรงถ่านก่อน (ดินเลนผสมกับผงถ่าน) ทำเตาอั้งโล่ โรงซัน โรงเคียวน้ำตาล
โรงไม้ซีเลื่อยใช้ทำรูป โรงทำน้ำปลา มีศาลเจ้ากวนอู อยู่เป็นศูนย์กลางชุมชนเป็นที่อยู่อาศัย มี ๒ แถว
ยาวขนานกันลงไปยังท่าน้ำเจ้าพระยาเรียกว่าท่าแขกเดิมเป็นบ้านของเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ ขุนนาค)
อยู่ระหว่างตลาดสมเด็จพระยาภิรมย์เดชกับเขตตึกแขก มีอาคารตึกปูนไม้แบบตะวันตก ๒ หลัง (บริเวณ
อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชชนนี) ด้านเหนือตึกแขกมีชุมชนประตู่เข้า
บริเวณเจ้าพระยาศรีฯ ด้านใต้มีชุมชนประตู่เข้าตึกแดงตอนใต้และย่านตึกขาว

ย่านตึกขาว เป็นชุมชนที่ทำการค้าขายเหมือนย่านตึกแดง มีลานมะเกลือและครามสำหรับ
ย้อมผ้าและร้านค้าหนัง มีโกดังสินค้าขนาดใหญ่มีโรงสินค้าและโรงสีของเจ้าพระยารัตนาบดินทร์ (รอด
กัลยาณมิตร) ริมแม่น้ำถัดจากโกดังนั้นมี **มัสยิดตึกขาว** หรือ **มัสยิดเซฟี** ศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์

วัดที่สร้างขึ้นในชุมชนคลองสานหรืออาณาจักรของตระกูลขุนนาคนั้น สมเด็จพระยาบรม
มหาประยูรวงศ์ สร้าง **วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร** เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๑ ตรงบริเวณสวนกาแฟฝั่งธนบุรี
ถวายเป็นพระอารามหลวงเมื่อ พ.ศ.๒๓๗๕ รัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชทานนามว่าวัดประยูรวงศาวาส และ
ท่านผู้หญิงจันทร์ ภรรยาสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ได้ทำการบูรณะ **วัดดอกไม้** สมัยอยุธยาขึ้นใหม่
รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชทานนามว่า **วัดบุปผาราม** สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต ขุนนาค)
สร้างวัดใหม่บนที่วัดร้างใกล้จวน เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๒-๒๓๗๕ รัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชทานนามว่า **วัด**
พระยาญาติการาม (รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชทานนามว่า **วัดพิชยญาติการาม**) และคุณหญิงน้อย
ภรรยาของสมเด็จพระยาองค์น้อยได้อุทิศที่ดินสร้างวัดน้อยชำแถม (ต่อมารัชกาลที่ ๔ ทรง

มัสยิดกวตลอิสลามหรือสุเหร่าแดง

ศาลเจ้ากวนอู

วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร

ศาลเจ้ากวนอู

โรงสีและโรงสี

บริเวณสวนกาแฟเดิม

พระราชทานนามว่า วัดอนงคาราม) คู่กับวัดพระยาญาติการาม วัดดังกล่าวนี้จึงเป็นวัดสำคัญของตระกูลและชุมชนคลองสานมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์หรือนายหันแตร์ ชาวอังกฤษ (ต่อมาเป็นเลขานุการด้านภาษาต่างประเทศของเจ้าพระยาศรีสริยวงศ์) ได้เข้ามาตั้งร้านขายสินค้าต่างประเทศในชุมชนแห่งนี้เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเมื่อมีคณะมิชชันนารีชาวอเมริกันเข้ามาสอนศาสนาในกรุงเทพฯ ครั้งแรกนั้นอยู่ฝั่งพระนคร ต่อมาได้เข้ามาเช่าบ้าน ๒ หลังอยู่ใกล้กับจวนสมเด็จเจ้าพระยามหาประยูรวงศ์ (ดิศ) คือ บริเวณหน้าวัดประยูรวงศาสดาเดี๋ยวนี้ ฝรั่งชาวอเมริกันชุดนี้ได้นำวิทยาการใหม่เข้ามาเผยแพร่ในชุมชนนี้ เช่น การรักษาคันไช้ด้วยยาสมัยใหม่ การปลูกฝ้ายฉีดยารักษาโรค จัดตั้งโรงพิมพ์และออกหนังสือพิมพ์ ตั้งโรงเรียนสอนและทดลองวิทยาการใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ยังใช้จวนสมเด็จเจ้าพระยาฯ เป็นสถานที่พักรับรองคณะทูตประเทศตะวันตกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและทำสัญญาการค้าอีกด้วยบุคคลต่างชาติที่สำคัญได้แก่ นายเฮนรี เบอร์นี นายจอห์น ครอบเฟิร์ต และเซอร์ จอห์น บาวริง รวมทั้งหม่อมแอนนา ลีโอโนเวนส์ ครูสอนภาษาอังกฤษและคณะภักดีพำนักอยู่ในชุมชนนี้ด้วย

ดังนั้นบริเวณบ้านของเจ้าพระยาศรีสริยวงศ์จึงมีเขตกว้างขวางมากถัดไปทางกุฎีจีนหรือทางโบสถ์ชานดาครูสแล้วจะพบว่าถิ่นนั้นมีชาวต่างชาติอาศัยอยู่หลายคน ดังนั้นการรับแขกชาวต่างประเทศที่บ้านหลังนี้จึงมีอยู่ประจำไม่สำคัญเฉพาะหม่อมแอนนาคนเดียว และก็คงจะพักห้องใดห้องหนึ่งไปก่อนเป็นการชั่วคราวเนื่องจากยังไม่รู้ว่าทางราชสำนักนั้นจะจัดแจงให้หม่อมแอนนาพักอยู่อย่างไร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงสมเด็จเจ้าพระยาว่าเคยเห็นคนมามากแล้ว ไม่เห็นใครสง่างามเหมือนสมเด็จเจ้าพระยาฯ คนนี้ ถ้าเดินมาในที่ประชุมคนทั้งร้อยก็กลัวทั้งร้อย ไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ท่านก็เลยทรงเล่าถึงสมเด็จเจ้าพระยาฯ ประทานต่อไปว่า “เป็นคนฉลาดหลักแหลมและเด็ดขาดมาก มีสติปัญญาแก้ไขการในปัจจุบันทันด่วนดีนัก” เช่น ครั้งหนึ่งมีโจรสำคัญชื่ออ้ายอ่วมอกโรยเกิดขึ้น มันเที่ยวปล้นทรัพย์และจับผู้หญิงสาว ๆ สวย ๆ ไปเป็นเมีย ตามหัวเมืองมีคำสั่งไปให้จับก็จับไม่ได้ เพราะคนพากันกลัว ลงท้ายอ้ายอ่วมอกโรยถึงลงเรือแจวอย่างซุนนาง เทียวเก็บทรัพย์เก็บผู้หญิงตามทางที่มันพอใจ แม้ในเวลากลางวันแสดๆ สมเด็จเจ้าพระยาฯ เห็นว่าทิ้งไว้จะเป็นตัวอย่างให้คนกำเริบ ท่านจึงสั่งให้ข้าหลวงตามเมืองในมณฑลอยุธยา (กรุงเก่า) ส่งคนเรือไปเที่ยวสืบจับให้จงได้ วันหนึ่งเรือเจ้าพนักงานแจวสวนไปกับเรือเก๋งใหญ่ลำหนึ่ง ครั้นมองไปก็เห็นเรือนั้นปิดหน้าต่างหมด และมีมือ ๆ หนึ่งลอดเกร็ดหน้าต่างออกมากวักเรียก มือนั้นเป็นมือผู้หญิง เมื่อเรียกแล้วก็ชี้กลับเข้าไปในเรือ ผู้สืบจับก็สงสัยและนึกแน่ใจว่าคงจะเป็นผู้ร้ายรายนี้ ก็ตามกันเข้าไปล้อมเรือนั้นและจับผู้ร้ายซึ่งกำลังนอนหลับอยู่และมีผู้หญิงสาวหนึ่งพัคอยู่ข้าง ๆ ได้จึงรู้ว่าคือเจ้าอ่วมอกโรย (อกโรยเป็นชื่อตำบลหนึ่งในเมืองอ่างทอง) ส่วนผู้หญิงนั้น ให้การว่าถูกเจ้าอ่วมจับตัวมาโดยไม่สมัครใจ จึงมองคอยหาโอกาสจะให้คนช่วยอยู่แล้ว พอจับตัวได้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ก็เรียกญวนเพศฆาตมาจากบางโพธิ์ เอาลงเรือไปกับท่านทันที เพราะคนไทยจะไม่มีใครทำได้ ถึงกรุงเก่าแล้วให้ตั้งศาลชำระ แล้วเอาอ้ายอ่วมอกโรยไปยังเพนียด ให้ญวนผ่าอกออกดูใจอันร้ายกาจนั้นในวันเดียวกัน ตัวท่านก็ดูเป็นประธาน คนตกใจกลัวไหวสะท้าน และโจรผู้ร้ายก็สงบไปได้ในทันที (หนังสือ “สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น” ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล และพระนิพนธ์สมเด็จพระกรม

พระยาดำรงราชานุภาพ)

(บันทึกทูตอเมริกัน พณฯ เทนเนสซันด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้แทนสหรัฐอเมริกาสมัยประธานาธิบดีแฟรงกลิน เพียร์ซ (Franklin Pierce) เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๖)

๑๖ พฤษภาคม วันนี้เริ่มเจรจาเรื่องสนธิสัญญากับคณะกรรมการฝ่ายไทย ผู้ที่เจรจาต่อรองกับข้าพเจ้าอย่างถึงพริกถึงขิง คือท่านสมุหพระกลาโหม (เจ้าพระยาศรีสฤษีวงษ์-ช่วง บุนนาค) ท่านขอให้ระบุสินค้าผิดไว้ในสัญญาซึ่งข้าพเจ้าก็จำต้องยอม ส่วนข้อเสนอของข้าพเจ้าให้แก้ไขข้อความตามสนธิสัญญาอังกฤษ ๓ แห่ง ท่านไม่ยอมให้แก้ไข ส่วนข้อความอื่นใดที่ข้าพเจ้าเสนอขอให้เปลี่ยนของรัฐบาล ท่านก็ไม่ยอม ท่านกล่าวว่าเราอยากจะยอมให้ท่านดอก แต่เรายอมไม่ได้ เพราะสิทธิใด ๆ ที่สหรัฐจะได้รับรัฐบาลอื่น ๆ ก็ต้องได้รับด้วย ในที่สุดข้าพเจ้าก็ยอมถอนข้อเสนอขอแก้ทั้งหมด ยกเว้นการตั้งกงสุลซึ่งข้าพเจ้ายืนยันสิทธิอันชอบธรรมที่รัฐบาลสหรัฐ จะตั้งได้โดยทันที โดยอาศัยสิทธิของรัฐบาลอังกฤษ

เรื่องของขุนนางตระกูลบุนนาค

เจ้าพระยาศรีสฤษีวงษ์ก็ได้เสนอให้พระเจ้าอยู่หัววงศ์ใหม่เลื่อนยศศักดิ์พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ลูกชายคนโตของท่านเป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ แล้วแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกรมพระกลาโหม มีตำแหน่งเป็นอรรคมหาเสนาบดี คู่กันกับเจ้าพระยาภูธราภัย เสนาบดีกรมมหาดไทย ซึ่งมีตำแหน่งเป็นอรรคมหาเสนาบดีเหมือนกัน และได้เสนอให้เลื่อนยศศักดิ์พระยาเทพประชน ปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม ซึ่งเป็นน้องชายเป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมท่า นอกจากนี้ยังได้เสนอให้เรียกตัวเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เดิมชื่อเจ้าพระยาวรวิวงศ์) น้องชายเจ้าพระยาศรีสฤษีวงษ์ ซึ่งลาออกจากราชการ กลับเข้ารับราชการอีก น้องชายอีกคนหนึ่งของเจ้าพระยาศรีสฤษีวงษ์ ชื่อนายราชานัตยานุหาร ได้เลื่อนยศเป็นพระยาภาสกรวงศ์ มีตำแหน่งเป็นจางวางมหาดเล็ก

ในต้นรัชกาลที่ ๕ นี้ ขุนนางซึ่งสืบเชื้อสายจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ซึ่งเรียกกันในสมัยปัจจุบันนี้ว่าพวกขุนนางสกุลบุนนาค เป็นขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุดในเมืองไทยเจ้านายก็สู้ไม่ได้ คนหนึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ลูกผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นเจ้าพระยาสองคน และน้องอีกคนหนึ่งเป็นจางวางมหาดเล็ก อีกคนหนึ่งเป็นเจ้าเมืองเพชรบุรี นอกจากนี้เจ้าพระยาภูธราภัย อรรคมหาเสนาบดีอีกคนหนึ่งก็เป็นน้องเขยผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกล่าวไว้ว่า อำนาจปกครองแผ่นดินอยู่ในกำมือขุนนางตระกูลบุนนาค

แผ่นดินทองสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น

หมอสุมิตรกล่าวไว้อีกว่า “ระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวจอมเกล้าฯ รายได้ของประเทศเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล ในปี ๒๔๑๑ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์มีเพียงปีละ ๘,๐๐๐,๐๐๐ บาท แต่ในปี ๒๔๓๕ เพิ่มขึ้นเป็นปีละ ๑๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท และขณะเสด็จสวรรคตเพิ่มขึ้นเป็น ๖๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท เมื่อทรงมีพระราชทรัพย์มากมายเช่นนี้ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ ที่จะเบิกจ่ายได้ตามพระราชอัธยาศัย เมื่อเสด็จสวรรคตทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มั่งคั่งร่ำรวยที่สุดพระองค์หนึ่งในโลก”

หนังสือและภาษา

หนังสือที่แปลในระหว่างที่ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในต้นรัชกาลที่ ๕ มี ๙ เรื่อง คือ เรื่อง ขิยีนกัยเจงตัง ชิตะชนเจงไซ เส้าปัก เองเลียดตัวน อิวกังหน้า ได้อั้งเผ่า เชียวอั้งเผ่า เนียหน้าอิดซือ และ เม่งมวดเซงฉ้อ

ว่าตามความจริง หนังสือเหล่านี้หาใช่พงศาวดารจีนไม่แต่เป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ ที่นักประพันธ์จีนแต่งไว้ แต่คนไทยคิดว่าเป็นเรื่องจริง เป็นพงศาวดารของประเทศจีนจริง ๆ

โรงพิมพ์หลวงได้พิมพ์พงศาวดารจีนเรื่องหงอโตขึ้นก่อนเรื่องอื่น ๆ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ต่อมาก็พิมพ์เรื่องชวยงัก ใน พ.ศ. ๒๔๑๒ พิมพ์เรื่องเม่งเจียวใน พ.ศ. ๒๔๑๔ ต่อจากนี้ไปโรงพิมพ์ของหมอบรัดเลเป็นผู้พิมพ์หนังสือพงศาวดารจีนแทบทั้งหมด เริ่มแต่เรื่องไซจิน ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นต้นไป

พงศาวดารจีนที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จัดการให้แปลเป็นภาษาไทยนี้ เมื่อพิมพ์เป็นเล่มขึ้นแล้ว ก็ได้รับความนิยมจากผู้อ่านเป็นอันมาก ความนิยมอ่านพงศาวดารจีนยังคงมีอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ และที่ ๗ ต่อเมื่อมีผู้แปลนิยายของฝรั่งและแต่งนิยายแบบฝรั่งกันมากขึ้นในรัชกาลที่ ๗ คนจึงเลิกอ่านพงศาวดารจีน

การที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จัดการให้แปลพงศาวดารจีนออกเป็นภาษาไทยนั้น ทำให้คนไทยมีหนังสือร้อยแก้วสำหรับอ่านเล่นเพิ่มจำนวนขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก และโดยเหตุที่โรงพิมพ์ได้พิมพ์หนังสือพงศาวดารจีนก่อนออกหนังสืออ่านเล่นเรื่องอื่น ๆ คนไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่อ่านหนังสือออก จึงคุ้นเคยกับหนังสือพงศาวดารจีนยิ่งกว่าเรื่องใดๆ ทั้งที่แต่งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรองตั้งแต่คนไทยติดอกติดใจหนังสือพงศาวดารจีนความนิยมในหนังสือร้อยกรองก็เสื่อมลงกว่าแต่ก่อน

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้างประภาคาร

การข้ามสันดอนเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ใช่ของง่าย ๆ เรือจะต้องแล่นตามร่องสันดอนที่มีน้ำลึกพอที่เรือจะต้องแล่นตามร่องสันดอนที่มีน้ำลึกพอที่เรือจะแล่นได้ถ้าเดินผิดร่อง เรือจะติดสันดอน เข้าแม่น้ำไม่ได้ ต้องรอให้ถึงเวลาน้ำเกิด แล้วเอาเรือจูด เรือที่เกยตื้นจึงจะหลุดออกไปได้ ด้วยเหตุนี้พวกกงสุลและพ่อค้าจึงขอร้องให้รัฐบาลสร้างประภาคารขึ้นที่ริมร่องสันดอน เพื่อเรือกำปั่นจะแล่นเข้าแม่น้ำเจ้าพระยาได้สะดวก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับคำร้องของพวกกงสุลในราว พ.ศ. ๒๔๐๓ จึงได้สั่งซื้อประภาคารจากประเทศอังกฤษ เอามาติดตั้งที่หลังสันดอน หนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ว่า รัฐบาลให้พระยาเทพอรชุนเป็นผู้ไปตั้งเรือตะเกียงที่สันดอน เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๙ แต่เข้าใจว่าประภาคารที่ติดตั้งในสมัยรัชกาลที่ ๔ คงจะโค่นล้มจมทะเลไปแล้วในเวลาไม่ช้านักพวกฝรั่งจึงเตือนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้เร่งสร้างประภาคารที่สันดอนให้สำเร็จเพื่อประโยชน์แก่เศรษฐกิจของเมืองไทยเอง

เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ทราบความประสงค์ของพวกฝรั่ง จึงตัดสินใจออกเงินส่วนตัวสร้างประภาคาร ท่านได้ส่งเงินไปให้พระยาสยามธรรพาทิ กงสุลสยาม ณ กรุงลอนดอน เมืองหลวงของประเทศอังกฤษ ให้ซื้อประภาคารเหล็ก พร้อมทั้งโคมไฟและเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้ตั้งประภาคารขึ้นในแม่น้ำเจ้าพระยา หน้าบ้านพ่อของท่านเพื่อติดตั้งโคมไฟและเครื่องใช้ต่าง ๆ แล้วให้คนนำก้อนหินไปถมสันดอนตรงที่จะตั้งประภาคารไปตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ แต่ประภาคารทรุดต้องรื้อทำใหม่ถึงสองหน รอดูเป็นเวลาถึงสิบเดือน เห็นว่าจะไม่ทรุดลงมามากแล้ว จึงเริ่มทำการจุดโคมไฟในวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๔๑๔ เป็นต้นไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จ่ายเงินส่วนตัวสร้างประภาคารแห่งนี้เป็นเงิน ๒๒๕

ซึ่ง ๕ ตำลึง ๕ สลึง ผู้ควบคุมงานสร้างประกาศคือเจ้าพระยาภาณุวงศ์เสนาบดีกรมท่า

เมื่อได้สร้างประกาศขึ้นแล้ว กรมท่าได้เรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมจากเรือบรรทุกสินค้าที่มาจากต่างประเทศ ที่มีระวางขนน้ำหนักตั้งแต่ ๕๐ ตันขึ้นไป และเรือบรรทุกสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปประเทศอื่น ๆ ทั้งขาเข้ากรุงเทพฯ และออกจากกรุงเทพฯ ในอัตราตันละ ๓ เซนต์สิงคโปร์ ส่วนเรือใหญ่ที่เข้ากรุงเทพฯ ไม่ได้เสียตันละเซนต์ครึ่ง

พวกฝรั่งตั้งชื่อประกาศแห่งนี้ว่า “**รีเอนท์ไลท์เฮาส์**” คำว่ารีเอนท์แปลว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ส่วนไลท์เฮาส์แปลว่าประกาศ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับราชทูตฝรั่ง

ในสมัยที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต้องทำการต้อนรับแขกเมืองฝรั่งอยู่เสมอ เพราะมีแขกเมืองเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางไมตรีบ้าง เข้ามาถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบ้าง เข้ามาเที่ยวเมืองไทยบ้าง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงต้องจ้างชาวอังกฤษคนหนึ่ง ชื่อแซมมวลเบทแมน เป็นเลขานุการ ทำหน้าที่ล่าม

แขกเมืองที่ทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์วุ่นวายมากที่สุดคือแขกเมืองฝรั่งเศสราชทูตชื่อนายดียอง นายดียองไม่ยอมนั่งเบาะในเวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว จึงเจรจากับเสนาบดีกรมท่า ขอให้ไทยยอมให้เขายืน หรือมิฉะนั้นก็ยอมให้เขานั่งเก้าอี้ นายดียองทำเป็นจดหมายยื่นต่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ในจดหมายนอกจากมีลายเซ็นชื่อของเขาแล้ว ยังมีชื่อกงสุลเกือบทั้งหมด (ขาดไปรายเดียว) ในกรุงเทพฯ อีกด้วย เจ้าพระยาภาณุวงศ์จึงรายงานให้ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทราบในชั้นแรกเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไม่ยอม เพราะเห็นว่าผิดธรรมเนียมของไทย แต่เมื่อนายดียองยืนยันว่า ถ้าไทยไม่ยอมตามคำขอของเขา เขาจะไม่เข้าเฝ้า จะนำพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสกลับคืนบ้านเมือง พร้อมทั้งนำสิ่งของที่พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสส่งมาให้ไทยกลับบ้านเมืองด้วย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงยอมให้ราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว

นับแต่นั้นเวลาฝรั่งเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไทย ก็ไม่ต้องนั่งขัดสมาธิบนเบาะเหมือนแต่ก่อนเปลี่ยนเป็นยืน แล้วภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นนั่งเก้าอี้

ปลายรัชสมัย พระจอมเกล้าฯ

เมื่อทรงตระหนักว่าใกล้จะสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายก และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เข้าเฝ้าฯ เพื่อรับสั่งราชการเป็นครั้งสุดท้าย

“**วันนี้พระจันทร์เต็มดวง เป็นวันเพ็ญ อายุของฉันทัดบในวันนี้แล้ว ฉันทขอลาท่านทั้งหลาย ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปภายหน้าให้พร้อมกันเลือกหาเอาเถิด จะเป็นพี่ก็ตาม จะเป็นน้องก็ตาม จะเป็นลูกก็ตาม จะเป็นหลานก็ตาม สุดแต่จะเห็นพร้อมกัน ฉันทขอลาท่านทั้งหลายไปจากภพนี้ ในวันนี้แล้ว ฉันทขอฝากลูกของฉันทด้วย อย่าให้ภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งหนึ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่พึ่งแก่ลูกของฉันทต่อไปด้วยเถิด**” ท่านก็พากันโศกเศร้าสะอึกสะอื้นร้องให้ทั้งสามคนจึงรับสั่งห้ามว่า “**อย่าร้องให้เลยจะ ความตายไม่เป็นของอัศจรรย์อะไรดอก...บัดนี้กาลมาถึงตัวฉันทแล้ว ฉันทจึงได้อาลาท่าน**”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์รับหน้าที่ผู้อภิบาลพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่อไป

ส่วน ขณฯ เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหม ได้รับพระราชทานพระหีบงากรอบทองคำมีเครื่องสำหรับเขียนหนังสือ ทำด้วยทองคำประดับเพชรทับทิมมรกต ราคามากกว่า ๑๐๐ ชั่งแล้วพระราชทานเงินอีก ๑,๐๐๐ ชั่ง

เกี่ยวกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์นี้ นับว่าเป็นบุคคลสำคัญที่สุดที่มีอำนาจอยู่ในแผ่นดินเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงพระทัยมาก ถึงแม้จะมีข่าวลือหลายครั้งว่าพระยากลาโหมท่านนี้เคยชงสมผู้คนและศัสตราวุธหมายจะชิงราชบัลลังก์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงปักใจเชื่อ ทรงนับถือท่านเสมือนขุนพลแก้วผู้ปกป้องดูแลพระราชวงศ์จักรีมาด้วยกัน ถึงแม้จะมีผู้กราบทูลแสดงความรังเกียจก็ไม่ทรงนำพา กลับทรงปรึกษาหารือกับท่านตามตรง ให้ช่วยคิดอ่านรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไว้จากการคุกคามของพวกจักรวรรดินิยมมาจนตลอดรัชกาล จึงเหมือนคนรู้ใจกันอยู่ เพื่อเป็นการแสดงน้ำพระทัยในตัวเสนาบดีผู้ใหญ่ที่พระองค์ทรงหวังพึ่งพาในยามคับขันนี้ จึงพระราชทาน **“พระธำมรงค์ และพระประคำเครื่อง”** ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้อีกด้วยอันว่าของพระราชทานชุดนี้ถือกันว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผู้ครองแผ่นดินเท่านั้นจะเก็บไว้ได้ การที่ทรงมอบให้เสนาบดีผู้มีความจงรักภักดีในแผ่นดินเช่นนั้นดูแล สันนิษฐานได้เป็นสองทาง ทางแรก เพื่อแสดงความเชื่อพระทัยในความจงรักภักดีของขุนนางผู้ยิ่งใหญ่ ทางที่สอง เพื่อลองใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ว่าจะแสดงท่าทีอย่างไรต่อของสำคัญนั้น

แต่แล้วจิตใต้สำนึกของท่านเจ้าพระยาก็แสดงออกมาให้เห็น แทนที่จะเก็บรักษาของศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองนั้นไว้เสียเอง ท่านกลับนำไปถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทันที นอกจากนั้นยังทูลเตือนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบว่า แม้ประมุขผู้เป็นใหญ่ในสากลโลกยังถวายการยอมรับในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นอยู่ในตำแหน่งองค์รัชทายาทโดยชอบธรรมจากการที่พระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ พระราชทานพระแสงกระบือองค์ใหญ่เข้ามาถวายจารึกอักษรว่า **“ของเอมเปอเรอฝรั่งเศสถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม”** และพระแสงกระบือองค์น้อยจารึกว่า **“ของพระยุพราชกุมารฝรั่งเศสถวายพระราชกุมารสยาม”** คือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ นั่นเอง

อีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเบาพระทัยไปได้มาก คือการที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ได้ผูกสมัครักใคร่ถึงขั้นเกี่ยวข้องกับครอบครัวของท่านสมุหพระกลาโหมอย่างเป็นทางการ โดยทำให้สมบุรณ์ขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสว่นหลานสาวแท้ ๆ ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ชื่อ **“แพ”** มาเป็นสะใภ้หลวงคนแรกในรัชกาลที่ ๔ จนกำเนิดพยานรักเป็นพระองค์เจ้าให้สมเด็จพระบรมราชชนกได้ชื่นชมก่อนหน้านั้นแล้ว ๑ พระองค์ (พระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลลักษณ์) ดังคำสั่งเสียที่ตรัสว่า **“บัดนี้ลูกของข้าก็ได้เป็นเขยของท่านแล้ว ข้าขอฝากลูกข้าด้วย”**

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่แต่เพียงทรงฝากฝังองค์รัชทายาทเท่านั้นที่ เมื่อทรงตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ มีมาแต่ก่อน ทรงมอบภารกิจทั้งหมดเรื่องครอบครัวของพระองค์ไว้กับท่านเจ้าคุณตลอดไป **“ข้าให้เรียนคุณศรีสุริยวงค์ ข้าเป็นคนลูกมาก รากดก แล้วลูกก็ยิ่งเล็กเด็กอยู่ไหน ๆ คุณศรีสุริยวงค์ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงข้ามา ถ้าข้าไม่มีตัวแล้วขอให้คุณศรีสุริยวงค์อุปถัมภ์บำรุงลูกข้าเหมือนตัวข้าด้วย”**

บรรดาพระราชโอรสธิดา ของรัชกาลที่ ๕

เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๑๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นการเติมยศ และอาลักษณ์อ่านประกาศพระบรมราชโองการดังนี้

“ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนา เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๑๑ พรรษา บัตยุบันกาล สัปตสังวัจจร ไฟศาว มาศกาพปักษ์ เอการสัตติศักรวาร บริเจทกาล กำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ บุรุษรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงษ์บริพัตร วรชัฎยราชินิกโรคม จาตุรันต บรม มหাজักรพรรดิราชสังกาศ ปรมินทรธรรมิกมหาราชชาธิราชบรมบพิตร พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว มี พระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระราชวงษานุวงศ์ แลข้าทูลลออง ธูลี พระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลทวยหาญราษฎรทั้งปวงในกรุง นอกกรุง ให้ทราบทั่วกันว่า

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงษ์พิสุทธิ มหาบุรุษรัตโนดม ที่สมุหพระกลาโหม เป็น มหามัตยตระกูล ประยูรวงศ์พงษ์อรรคมหาเสนาบดี ผู้ให้อุปถัมภ์ช่วยทำนุบำรุงศิริราชสมบัติ รักษาแผ่นดินมาหลายชั้นชั่วสิบเนื่องในพระวงศ์นี้ ได้รับราชการมีตำแหน่งถำนักรมาแต่ยังเยาว์ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงนับถือว่า เป็นพระบรมญาติอันยิ่งใหญ่ ควรเป็นที่ค้ำบัปในพระบรมวงษานุวงศ์ทั้งปวง แลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้มีอัคริยยศใหญ่เป็นที่พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก แลเป็นผู้บัญชาการสร้างป้อมกำแพงในกรุงและหัวเมืองหลายตำบล แลจัดการเรือบเรือไล่ป้องกันพระนครเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ในราชการซึ่งเกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศ ครั้นในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนให้เป็นประธานาธิบดีชั้นผู้ใหญ่ ว่าราชการในกรมพระกลาโหม และการต่างประเทศก็

ไม่มีเหตุซึ่งจะต้องทรงพระราชดำริห์ดีเตียนประการใด ถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้อุปถัมภ์
ทำนุบำรุงจัดการแผ่นดินให้เป็นปรกติเรียบร้อยด้วยดี และมีวิริยปรีชาวิจารณ์กิจอันยิ่งใหญ่
รับว่าราชการต่าง ๆ ซึ่งราษฎรแลข้าทูลลอองธุลีพระบาทได้รับความเดือดร้อนทุกข์เข็ญ ให้
ระงับดับไปด้วยความเย็นใจทั่วหน้าเป็นเนืองนิจมามิได้ขาดมิได้ต้องลำบากพระราชหฤทัยแล
มีอริยาตย์หนักแน่นน้อมไปในยุติธรรมแลยังยืนมิได้หวั่นไหวผันแปรไปด้วยการอนาคตปัจจุบัน
ดุจดวงพระอาทิตย์ พระจันทร์เป็นประธานโลก อาจระงับดับสรรพทุกข์โศกภัยพิบัติอันตราย
ซึ่งจักบังเกิดแลเกิดขึ้นแก่พระบรมวงษานุวงศ์ และข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้ง
หลายทุกถ้วนหน้าแลมีดำริห์ปรารภนาแต่ในสุจริต คิดจะทำนุบำรุงพระบรมราชวงศ์ดำรงราช
ตระกูลไว้ มิให้เสื่อมสูญเสียพระเกียรติยศ หวังจะให้วัฒนาถาวرجริฐติกาลปรากฏสืบไปชั่วฟ้า
แลดิน และมีกมลจิตต์โอบอ้อมอารีรักศครอบครองบรรดาประยูรวงศ์ แลสงเคราะห์
อนุเคราะห์โดยถนอมนครยศแล ทรัพย์สินสมบัติเพื่อจะได้ดำรงตระกูลวงศ์ไว้มิให้เสื่อมทราม เป็น
ความชอบอันยิ่งใหญ่ไม่มีที่สุด สมควรจะเป็นอรรคมหาประธานาธิบดีมีอศริยยศใหญ่ยิ่ง
ปรากฏในแผ่นดิน

จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสรุสังหนาท ให้สถาปนาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
สมันตพงษ์พิสุทธิ มหาบุรุษรัตโนดม ที่สมุหพระกลาโหมให้มีอำนาจได้สิทธิขาดราชการทั้งปวง
แลให้สำเร็จสรรพอาณัติสิทธิ ถึงประหารชีวิตคนที่ควรจะได้แก่อกุชฌโกโษได้ มีมหันต
เดชานุภาพยิ่งใหญ่ไม่มีผู้เสมอเป็นอรรคมหาประธานาธิบดี ในการทำนุบำรุงศิริราชสมบัติ แล
สกลราชอาณาจักรทั้งสิ้น ทรงดวงตรามหาสุริยมณฑล เป็นสำคัญ

จดหมาย ณ วัน ๕ คำป้อจ ๑๑๑๑ (พระบรมนามาภิไธย) Chulalonkorn R.S.

จึงมีพระบรมราชโองการมาร พระบัณฑูร สรุสังหนาทดำรัสสั่งให้เลื่อนที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
เป็นสมเด็จพระยามีสมญาภิไธยนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระยามบรมมหาราชศรี
สุริยวงศ์ สมันตพงษ์พิสุทธิ มหาบุรุษรัตโนดม บรมราชทูตมรรคมหาเสนาบดี มหาสุริยมณฑลสิมูรราช จักร
รัตนสหจรสรุศรรัตน์ วรลัญจจารินทรปรมินทรมหาราชวราณกุล สพพรกิจจานุกิจมูลประสาท ปรม
มาตยกุลประยูรวงศ์วิวัฒน์ สากลรชวราณาจักรโรประสัทม์ วรยุดิธรรมอาชวาชยาไศรย ศรีรัตนไตรย
คุณาภรณ์ภูษิตอเนกบุญฤทธิประสิทธิสวรรค์ มหันทวรเดชานภาพพิตรอัชฌาณ เป็นบรมราชทูตมรรค
มหาเสนาบดีประธานาธิบดี มีอำนาจบรมอศริยยศบรรดาศักดิ์ ๓๐,๐๐๐ ยิ่งกว่าจุตุตมณมนตรี ๓ เท่า
ดำรงตรามหาสุริยมณฑล ได้บังคับบัญชาสิทธิขาดราชการแผ่นดินในกรุงนอกกรุง ทั่วพระราชอาณาจักร
แลสำเร็จสรรพอาณัติสิทธิ ประหารชีวิตคนที่ถึงแก่อกุชฌโกโษได้

ขอให้สิ่งซึ่งเป็นต้นเหตุเป็นใหญ่ในโลกย์ จงอนุเคราะห์บำรุงบริรักษ์สมเด็จพระยามเจ้าพระยา ผู้ดำรง
มหิศวรงค์ดีวรเดชานภาพพิตร ยืนยาวหาอันตรายมิได้ ให้เจริญชนมาเยาวรรณ สุข พละ ปฏิภาณ
คุณสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิพิพัฒนามงคล วิบูลยผลกมลปรีดาผาศุทุกประการเทอญ

พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ มายังสมเด็จพระยามเจ้าพระยา

จดหมายมายังเจ้าคุณสมเด็จพระยามบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ให้ทราบด้วยได้รับจดหมายตอบของ
เจ้าคุณ ซึ่งไม่รับเป็นปรีวี เคาน์ซิล ยกย่องความดีซึ่งได้มีมาแต่เดิมนั้น ความซึ่งดีของเจ้าคุณนั้นก็

สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

ทราบปรากฏมานานแล้ว ก็แลคำซึ่งเจ้าคุณว่ามาในหนังสือเป็นปริวิ เคาณฺชิล ถือกฎหมายรับคำ
 สาบาลถวลงเหมือนแก่คนทั้งหลายจะรับเป็นไม่ได้นั้น ดูตามในหนังสือที่เจ้าคุณมีมา เหมือนหนึ่ง
 เป็นการฉันทินประมาทเจ้าคุณไป การข้อนี้ไม่ได้คิดเป็นการดูถูกดูหมิ่นสิ่งใดเจ้าคุณ เพราะการที่จะ
 ตั้งเคาณฺชิลนี้ก็ได้คิดปรึกษา พร้อมกันกับเจ้าคุณเห็นว่าการสิ่งใดซึ่งปรึกษาให้มีความเจริญแก่บ้าน
 เมืองจริง ๆ ก็จำอาศัยที่ปรึกษาพร้อมกันจึงจะมีความเจริญได้ ฉะนั้นจึงได้ลดหย่อนยศและอำนาจลงมานั่ง
 ที่เคาณฺชิลให้ปรึกษาได้ตอบไปมาได้ มิได้ถือว่าคนสูงแลคนต่ำ เพราะเหตุอยากจะให้เป็นการเจริญ
 เท่านั้นเอง อนึ่ง ปริวิ เคาณฺชิล นี้เจ้าคุณก็ได้รับว่า จะเป็น ปริวิ เคาณฺชิล แต่เดิมจึงได้จดหมายไปเชิญ
 ตามความนับถือแลตามคำซึ่งได้ว่าไว้นั้น ก็แลบัดนี้เจ้าคุณจะรับเป็น ปริวิ เคาณฺชิล ก็ดี ไม่รับเป็นปริวิ
 เคาณฺชิลก็ดี ฉันทก็ไม่มีวาทความโกรธความตกใจสิ่งใด เพราะจะเป็นไม่เป็นก็คงต้องนับถือปรึกษาหารือ
 เหมือนกันอยู่ตามเดิม แต่เป็นที่เสียใจอยู่ว่าจดหมายตอบของเจ้าคุณนั้นแรงเกินไปกว่าการที่ฉันทคิดแล
 ความที่มีในจดหมายซึ่งไปเชิญเจ้าคุณนั้น ที่เจ้าคุณว่าสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์จะไม่รับ
 เป็นนั้น ก็แล้วแต่เจ้าคุณจะเห็นควรเถิดอย่าคิดว่าจะเป็นการขัดข้องขุนเคืองแก่กันเลยเพราะหนังสือ
 ฉบับแรกก็มีความชี้แจงชัดอยู่แล้ว

จดหมายมา ณ วัน ๘ ค่ำ ปีมจ จอศก (พระบรมนามาภิไธย) Chulalongkorn R.S.

เอกสารอ้างอิง

๑. พระราชพงษาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ.๑๒๐ เล่ม ๓ กรมศึกษาธิการกระทรวงธรรมการ (สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ.๒๕๕๐)
 ๒. พระพุทธเจ้าหลวงในโลกตะวันตก โดยไกรฤกษ์ นานา พ.ศ.๒๕๕๖ (สำนักพิมพ์มติชน)
 ๓. สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มหาบุรุษโดย ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม โรงพิมพ์เทพไพศาล เสาชิงช้า พ.ศ.๒๕๐๔
 ๔. ข้อมูลประวัติศาสตร์ สมัยบางกอก โดย ขจร สุขพานิช พ.ศ.๒๕๓๑
 ๕. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีเอกแห่งตระกูล “บุณาค” โดย อนันต์ อมรรตย์ สำนักพิมพ์จักรเฉลิม บริษัทไพลินสีน้ำเงิน จำกัด
 ๖. ยอดคน ชนะประกวดหนังสือสำหรับเด็ก รางวัลบัวหลวง ธนาคารกรุงเทพ ๒๕๑๗ โดย ชัย เรืองศิลป์ สำนักพิมพ์ต้นอ้อ พ.ศ.๒๕๓๖
 ๗. แอนนากับราชสำนักสยาม พ.ศ.๒๕๑๐ โดย พลادتัย สิทธิธัญกิจ ของสมาคมสื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมไทย บริษัทไพลินสีน้ำเงิน จำกัด จัดจำหน่าย พ.ศ.๒๕๔๓
 ๘. สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ม.จ.พูนพิศมัย ดิสกุล ชมรมพระนิพนธ์สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ.พูนพิศมัย ดิสกุล ม.ว.ม. ท.จ.ว. ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๓ ส.ค.๒๕๓๓
 ๙. สมเด็จพระนางเรือล่ม โดย ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม โรงพิมพ์อมรรการพิมพ์ กรุงเทพฯ พ.ศ.๒๕๒๔
 ๑๐. บันทึกเจ้าเมืองระนอง (ฉบับลายมือเขียน) ก้องเกียรติ (บุณาค) ณ ระนอง
- *(สงวนสิทธิตัวเขียนลายมือ เว้นเพื่อการค้นคว้าศึกษาอ้างอิง)